

חינוך בונה קהילה וקהילה בונה חינוך

שרה שדמי־וורטמן

א. פתח דבר: בראי "אופק חדש"

הרפורמה יצאה לדרך, ובמרכזה הניסיון ליצור תנאים מתאימים בבית הספר להתמודדות עם אחת מבעיותיו המרכזיות: היכולת לתת מענה חינוכי פדגוגי ייחודי לכל ילד, וההבנה כי לשם כך יש לראות במורים קהל יעד של הרפורמה הן בהיבט של תנאי השכר והן בזה של תנאי העבודה. הרפורמה מבקשת לכונן שיח חינוכי אחר בשני מישורים מרכזיים: מורה־תלמיד, מורה־הורה. במרכזה של הרפורמה עומד המעבר מהוראה לחונכות, לטיפול אישי קרוב ומקבל של התלמיד. בית הספר מבקש להתמודד עם הניכור, עם האנונימיות ועם הרתיעה שחשים כלפיו תלמידים כמחסום שאינו מאפשר להם למידה מקדמת וראויה. השאיפה היא לראות בבית הספר חממה מצמיחה בעבור תלמידיו ומוריו, וזו מעלה ביתר שאת את המתח והזיקה שבין בית הספר כקהילה להיות בית הספר ארגון בקהילה.

במאמר אבחן את הזיקה שבין בית הספר לקהילה שבתוכה הוא פועל את תפקודו של בית הספר כמסגרת קהילתית ואעמוד על הקשר שבין שני הממדים האלה.

ב. המצב כיום: המצב הלא רצוי

חלקה של מערכת החינוך בעיצוב הזירה הקהילתית נתפס טבעי ומובן מאליו. בית הספר הוא אחד מסוכני הסוציאליזציה המרכזיים, ומתוקף מעמד זה מחויבת מערכת החינוך להיות שחקן מרכזי בכל תהליכי העיצוב והשינוי בקהילה. מחד גיסא, יחסי הגומלין בין הקהילה למערכת החינוך הם לעתים מורכבים ומלווים באי־אמון, בחשדנות ובמאבק על הפעולה המקצועית, ובעיקר על שאלת המנדט: של מי הילדים האלה, ומהי האחריות של כל צד בהצלחה או בכישלון השתלבותם בחברה בכלל ובקהילה בפרט. הסאגה הציבורית, הן ברמת כלל החברה והן ברמת היחידה הלוקלית (היישוב, השכונה, הקהילה), עמוסה במונחים המצביעים על רמה גבוהה של חשדנות: "מערכת החינוך כשלה", "המורים, ובעיקר המורות, אינם בעלי יכולת גבוהה" וכדומה. מאידך גיסא, מנהלים, מורים ואנשי חינוך נרתעים ממעורבות גבוהה של הורים מפני שהיא נתפסת כבוטה, כחד־צדדית וכמנוכרת. ראשי ערים ומנהלי יישובים מתייחסים למערכת החינוך כאל מוקד מרכזי למשיכה למגורים ביישוב, ולכן מבקשים להגביר את מעורבותם בנעשה בתחום החינוך.

נוסף על ההיבטים האוניברסליים הקשורים ברגישותם של הקשרים שבין מערכת החינוך והקהילה, מתרחשים בחברה הישראלית כמה תהליכים המעצימים את מורכבות הקשרים האלה: בעשורים האחרונים ניכרים בחברה הישראלית על כל חלקיה ומגזריה תהליכים מורכבים של מעבר מחברה קולקטיביסטית לחברה אינדיבידואליסטית. הדבר מתבטא בערעור על מערכת הערכים המשותפת לכלל החלקים בחברה הישראלית.

המעבר מחברה ריכוזית, שבה המדינה מעורבת ואחראית לכלל מערכות חייו של האזרח, לחברה לוקלית במהותה, שבה רוב השירותים ניתנים ליחיד באמצעות המנגנונים המקומיים, מעמיד במרכז הדיון הציבורי את הדרישה מהקהילה המקומית לתת תשובות ולהכריע בסוגיות מרכזיות כמו: פרנסה, רווחה וחינוך.

תהליכי הפירוק והמעבר מריכוזיות לפלורליזם לוקלי מאפשרים מצד אחד ביטוי להופעת קולות מגוונים של קבוצות שהרגישו מחוץ לאתוס המרכזי בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה, ומאידך גיסא טומנים בחובם חשש מהיעדר תשתיות משותפות וממלכדות. היעדר תשתיות משותפות הוא פעמון אזהרה לצמצום ברמת ההון החברתי, צמצום המנבא ירידה בחוסן הקהילתי וביכולת להתמודד עם עתות משבר ומצוקה, ואלה משמשים רכיב מרכזי מאוד בהווייה הישראלית. הפירוק לתת-תרבויות, המבססות את עצמן במישור הלוקלי-קהילתי סביב יצירת קהילות משנה, מחייב להתמודד עם האתגר של יצירת הון חברתי במסגרת קהילתית וממקד את תשומת הלב באותם מנגנונים ומערכות קהילתיות העשויים לשמש מסד ליצירת הון חברתי.

ג. הגדרת הבעיה

מערכת החינוך היא שדה המגע עם דור העתיד, וככזו היא נתפסת כבעלת פוטנציאל השפעה עיקרי עליו. היחס לבני הנוער ולצעירים כאל "העתיד של החברה" מעורר קונטציות כפולות: מצד אחד ביטויים של ביקורת כלפי תופעות של שוליות חברתית בקרב הנוער, כמו מקרי רצח בבית הספר התיכון, חבורות רחוב אלימות והתמכרות למשחקי מחשב, ומצד אחר הערכה רבה לתופעות חיוביות, כמו יזמים גאונים בתחום המחשב, פעילי סביבה ותנועות נוער. מערך הדימויים והסטריאוטיפים באשר לצעירים מצביע על הקהילות שלהם ומלמד עליהן באותה מידה שהוא מלמד עליהם עצמם.

רצונותיהם של הצעירים דומים במידה רבה למאווייהם של המבוגרים: תחושת שייכות, סולידריות, כבוד, הצלחה והזדמנויות. התשובה על השאלה כיצד יסופקו צרכים אלה, במסגרת כנופיות רחוב או על ידי ספר וקבוצות ספורט, תלויה בחברה ובקהילה שבה הם חיים.

טבעו של ההון החברתי משפיע על מידת הצלחתם של תלמידי בתי הספר בלימודים, על סיכוייהם להתקבל למכללות ולהצליח בהן, וגם על סיכויי ההידרדרות לפשיעה. בחברה שמתגאה בהתחדשות מתמדת, מצבם של הצעירים הוא מדד לבריאותה. בגלל שצעירים הם נושאי החלומות והתקווה לעתיד, הם והארגונים שבהם הם לוקחים חלק צריכים לשמש יעד מרכזי לבניית הון חברתי. בני הנוער והצעירים הם קהל מרכזי לעתידן של החברה והקהילה. הם מבוגרים דיים כדי להבין את המחויבות האזרחית, אך עדיין צעירים מכדי לעצב דפוסי התנהגות אזרחיים. צעירים תפקיד מרכזי בבינוי קהילה הן כאוכלוסיית יעד והן כמובילים את התהליך. אי-אפשר לצפות מצעירים לבנות קהילה טובה יותר בלי שירכשו ויפנימו את המיומנויות הדרושות לשותפות אזרחית. מצער לראות כמה מעטים הצעירים השותפים בתפקידים מרכזיים או בצמתים של קבלת החלטה. בתי ספר וארגונים נוספים אינם מכוונים צעירים לסוגיות אזרחיות, לפיתוח תכניות ולתהליכי קבלת החלטות, ואינם מכשירים אותם לכך (Putnam 2000).

מה הקשר בין איכות הקהילה וחוזקה לבין היכולת לעצב ילדים ומבוגרים בעלי אחריות חברתית? יש כמה גורמים מובנים ביחסים שבין קהילה לבין בית הספר המקשים את הקשר שבין איכות הקהילה לאיכות בית הספר:

1. עד גיל 18 אנו חיים בחברה שיש בה הפרדה בין מבוגרים וילדים. אדם צעיר אינו מכיר אנשים מבוגרים מחוץ למשפחתו. הוא רגיל להיות זר בשכונת מגוריו, לא רצוי במקומות ציבוריים, ו"אובייקט" בתכניות לצעירים (שאותן הוא אינו מעצב ואין הוא משתתף בבנייתן). אין לו מקומות בילוי בטוחים, הוא אינו משתתף בדיונים של הקהילה על עתידה והתנהלותה, הוא נמצא שעות ארוכות ללא נוכחות מבוגרים, ורק לעתים רחוקות הוא מוזמן לתרום לאחרים.

2. רוב הזמן עוסקות המערכות בפתרון בעיות בחיי היומיום ובמציאת שירותים חברתיים שיטפלו בבעיות הנוער. מרבית משאבי בית הספר נתונים לטיפול בחריגים הבעייתיים.

3. הנוער כיום בריא פחות, מדוכא יותר ומאמין פחות בהשוואה לדור הוריו. יותר בני נוער נמצאים במצבים לא רצויים, כמו היעדרות מבית הספר, שתיית אלכוהול ושימוש בסמים.
4. בתוך המשפחה מתרבים מקרי הגירושים, ההורים עסוקים במימוש עצמי וברדיפה אחר קריירה, ומשפחות רבות סובלות מאי־יציבות כלכלית. במקביל מתגברת התפיסה כי האחריות על הילד מתחלקת בין ההורים לבין שאר בני המשפחה.
5. מתפתחת תרבות אנטי־מבוגרים הנובעת מתחושה של ניתוק וניכור, והמעודדת התנהגות אנטי־חברתית.
6. גורמים ומאפיינים של צעירים שמקשים את שילובם: דלות, בדידות.
7. גיל ההתבגרות נתפס כהתמרדות.
8. התרבות בנויה על הפרדה דורית ועל מאבק בין־דורי.

בסעיפים הבאים ננסה להתמודד עם מגוון ההיבטים המתייחסים לבית הספר כאל גורם המעצב לכידות חברתית והמזמן מנגנונים של מפגש, מגע וקשר בין יחידים. כיוון שתהליכים אלה משפיעים על רמת הקהילתיות בקהילה, נבדוק באיזו מידה עשויה מערכת החינוך להיות מסד מרכזי בקהילה ליצירתו ולעידודו של הון חברתי.

ד. המצב הרצוי

בית הספר כאחד המוסדות הקהילתיים המרכזיים הוא בעל פוטנציאל חשוב בעיצוב פני הקהילה ובזירוז ההון החברתי שבתוכה, מימושו וחיזוקו. למערכת החינוך כמה יתרונות, הנובעים ממאפייניה:

1. יותר מאשר כל מערכת קהילתית אחרת, מערכת החינוך פוגשת למשך זמן ממושך יחסי וידוע מראש חלק נכבד מן הקהילה, המאופיין בהטרוגניות גילאית ובייצוג של כלל חברי הקהילה.
2. מערכת החינוך היא מראה של החברה כולה, והיא משמשת מאז ומתמיד כלי מרכזי בידי החברה לביסוסם של ערכיה המרכזיים. מקצועיותה מבוססת על עיסוק בערכים, על לכידות חברתית ועל עיסוק בחברה ובקהילה.
3. בית הספר הוא אחד משלוש הקטגוריות (בצד משפחה וקבוצות בלתי פורמליות) להן קשור דור העתיד. בו הם פוגשים את האנשים החשובים בחייהם: הורים, אחים, חברים, מלווים, מדריכים ודמויות השראה. במסגרות הללו לומדים הצעירים מה מצופה מהם מצד המבוגרים. בהן הם לומדים, בדרך הטובה והרעה, על מקומו של היחיד בחברה. שלוש המסגרות הללו מבוססות על הון חברתי ותלויות בו.
4. בתי הספר מלמדים את המיומנויות הבסיסיות הנדרשות בחיים אזרחיים וציבוריים: קריאה, כתיבה, דיבור בציבור, עבודת צוות ויזמות. חינוך והשכלה, יותר מגורמים אחרים, משפיעים על סיכויי ההשתתפות בחיים האזרחיים והקהילתיים.
5. בבית הספר הילדים בשיתוף בני גילם לומדים יחד לעצב את ערכיהם המשותפים.
6. בבתי הספר מתקיימות תכניות והתנסויות של פעולה כהכנה לחיים בקהילה. נוסף על התכניות המסורתיות (עימותים ורבי שיח ציבוריים, מועצות תלמידים וכו'), גדל מספר בתי הספר היוזמים פרויקטים של מעורבות בקהילה (Better Together 2000).

מערכת החינוך ראויה, אם כן, לשמש כר הפעולה המרכזי לעיצוב נורמות קהילתיות, לחיזוקן ולשימורן, ולביסוסה של הקהילה כמקור ליצירת משמעות, שייכות ומחויבות בעבור היחידים שבתוכה.

מערכת החינוך יכולה להיות הזרז המרכזי ליצירת קהילה חזקה ובריאה שבה פועלות כל שכבות הגיל יחד למימוש החזון המרכזי של הקהילה הטובה, קהילה שבה הנער והנערה נתפסים כשייכים ושבה כל הדורות מרגישים בעלי משמעות ונחוצים (Benson 1997).

ה. מושגי יסוד והנחות יסוד

בפועל, פירוק הלכידות החברתית בישראל ויצירת קהילות ופריפריות תרבותיות הביאו לשינויים מפליגים במערכת החינוך וביחסי הגומלין שבינה לבין המערכות הקהילתיות. תהליכים אלו מעוררים הן שאלות מכריעות הנוגעות לתפקיד בית הספר ולמידת מרכזיותו בעיצובה של הקהילה, והן שאלות באשר למידת המעורבות של הקהילה בבית הספר. הנושאים הנובעים מיחסי הגומלין שבין בית הספר והקהילה הם רחבים ומגוונים, והתמקדות בתחום בניו קהילה מחייבת הגדרת התחומים והמושגים שבהם נעסוק:

1. חינוך

התפיסה הסוציולוגית מתייחסת לחינוך כאל אחד הרכיבים המרכזיים בתהליך הסוציאליזציה, תהליך המתייחס לדור הבא בחברה, בבחינת גורם להנחלת המסורות והרכיבים התרבותיים המבטיחים את המשכיותה של החברה.

מערכת החינוך היא אחת מארבעה סוכנים מרכזיים להנחלת ערכים: קבוצת בני הגיל, המשפחה ואמצעי התקשורת. לכל אחד מהסוכנים מאפיינים ייחודיים ותפקיד ייחודי בתהליך הכולל של הכנה לחיים בקהילה.

מערכת החינוך, באופן מובהק יותר מהסוכנים האחרים, עוסקת בהעברה ממוסדת של כישורים וכשרים הנחוצים בתרבות ובקהילה וכן בהעברה תרבותית של עולם ערכים ייחודי לאותה קהילה. מכאן שמערכת החינוך, על כל חלקיה הפורמליים והבלתי פורמליים, אמונה על העברה תרבותית ואחראית על שכפול אידאות חברתיות, ערכים והדגשים תרבותיים, הייחודיים לאותה קהילה.

הדיון בין הקהילה להורים על הזכות והחובה לחנך מתקיים במשך כל השנים. יש הטוענים כי תפקיד מערכת חינוך הוא לענות על ציפיות ההורים, ויש הטוענים כי המעשה החינוכי, כמו כל פרופסיה אחרת, מצריך רמה גבוהה של מקצועיות, שהיא נחלתו הבלעדית של הסגל המקצועי.

הספרות מבחינה בין שני מושגים: פדגוגיה וחינוך. הפדגוגיה – הלא היא התאוריה החינוכית של מדע ההנהגה וההוראה – מורה כיצד למלא את המשמה החינוכית, בפיתוח מקצועיות ובהקניית דרכים להשגת מטרה זו. החינוך עוסק בתכנים ובמהות הערכית. החלוקה בין השניים עשויה להיות קו מנחה לגבי גבולות הסמכות וההרשאה של כל שחקן בעניין התהליך החינוכי: על הקהילה וההורים להיות מעורבים בתוכני החינוך, בעיצוב עולם הערכים, ועל הסגל המקצועי לעסוק בפדגוגיה, בדרכים ובשיטות לממש את עולם הערכים.

2. קהילה

קהילה היא ציבור המאוגד במסגרת גאוגרפית, יישובית או אזרית, הכוללת מגוון של התארגנויות שלטוניות, ממסדיות והתנדבותיות. זוהי מערכת חברתית המקיימת ערוצי תקשורת מוסכמים ומערכות יחסי גומלין בתחומי חיים שונים בין חלקיה. מסגרת זו בעלת פוטנציאל ליצור לחבריה ממדי הזדהות עמה, ובכך לממש את זהותם ואת שייכותם באמצעות מימוש הקהילתיות שבתוכה.

קהילתיות היא היכולת של החברים ביישוב להגיע להסכמה סביב אמנה חברתית נורמטיבית המתבטאת ביצירה ובמימוש של מסגרות התנדבותיות המבוססות על אמון ועל הדדיות. הפעולה הקהילתית מאפשרת ליחידים בקהילה לבטא ולחוש משמעותיות, שייכות ומחויבות בינם לבין עצמם ובינם לבין מוסדותיה.

לקהילה כמה תפקידים (Warren 1978):

1. ייצור וצריכה – השתתפות מקומית בכל התהליך או בחלקיו, של ייצור, הפצה וצריכה של הסחורות שהן חלק מחיי היומיום בסביבה הקרובה.
2. חברות – הקהילה מייצרת מנגנונים הדואגים להעביר את מהותה של הקהילה וערכיה לדור הבא ולמצטרפים השונים אליה.
3. שליטה בחברה – לכל קהילה מנגנונים של פיקוח חברתי. שליטה באמצעי האכיפה שבעזרתם מובטח כי יחידים יפנימו את תהליכי החברות ויתנהגו על פי המקובל.
4. השתתפות חברתית – הבטחת האפשרות להשתתף בגופים וולונטריים, שדרכם הקהילה מאפשרת ליחיד סוג ייחודי של השתתפות וולונטרית שבה הוא חופשי לבחור מתי, כמה והיכן להתנדב. זאת בניגוד למערכת המדינה או/ו המשפחה, בה היחיד מחויב לסדרה של מחויבות והתחייבויות). הבחירה להשתתף מביאה לסוג מיוחד של השתתפות.
5. תמיכה הדדית – תמיכה בשלושה מישורים של היחיד: בריאות, רווחה ותעסוקה, הן בצד הפורמלי (דרך מוסדות לוקאליים לאומיים: לשכות רווחה, ביטוח לאומי וכו'), והן דרך מערכות בלתי פורמליות, (בני משפחה, שכנים, חברים, תושבי המקום וכדו').

מערכת החינוך מנקזת לתוכה רבות מהפונקציות של הקהילה ומהווה מסגרת היוצרת הזדמנויות לממשן.

3. מפת הקשרים בין חינוך לקהילה

השימוש במושג "קהילה" במערכת החינוך נוגע לשני מישורים שונים במהותם:

1. תפיסה פנים-מערכתית – מערכת החינוך כקהילה (בניגוד למודלים אלטרנטיביים, בית הספר כמערכת, כארגון ביורוקרטי וכו'): בניית מערכת חינוכית על פי עקרונות קהילתיים: שייכות, מחויבות, שותפות. שכיחותו של המושג לתיאור הקהילה הפנים-בית ספרית מוצא את ביטויו בריבוי המושגים שהתפתחו, למשל: קהילת לומדים, קהילת מורים וקהילות חשיבה.
2. תפיסה חיצונית – מערכת החינוך בקהילה: נקודת מבט זו מתמקדת ביחסי הגומלין שבין בית הספר והקהילה שבתוכה הוא פועל: באיזו מידה משפיעה הקהילה החיצונית על בית הספר ובאיזו מידה משפיע בית הספר על הקהילה שסביבו. החינוך הקהילתי הוא תהליך המתרגם צרכים, רצונות, מאווים ובעיות של תושבי הקהילה שבה ממוקם בית הספר לתכניות ולפעילויות במגוון התחומים.

1. תפיסה פנים-מערכתית – מערכת החינוך כקהילה

חוסר בהירותו של המושג קהילה מחייב אנשי חינוך להיזהר מהשאלת ממדי הקהילה מתחומי מדעי החברה ומהעברתם אוטומטית וסכמתי לתחום החינוך. למשל, עדיין אי-אפשר לזהות אילו ממדים של קהילת מורים מקצועית מסייעים להוראה. אין עדיין במחקרים שעסקו בנוסחה תאורטית המתארת כיצד קהילה אמורה לתפקד במערך חינוכי. הניסיונות המחקריים השונים מנסים להצביע על שישה מאפיינים שחוזרים על עצמם בתאוריות השונות של קהילה: עצמאות, יחסי גומלין, השתתפות, אינטרסים משותפים, התייחסות לעמדות של יחיד ומיעוט ויחסים משמעותיים. חסרים כלים לניסוח קריטריון מבחין בין "קהילת מורים" לבין קבוצה של מורים היושבת יחד; קיים מידע מועט בעניין האופן שבו קבוצת מורים מעצבת קשרים קהילתיים, משמרת אותם, מתמודדת עם קונפליקטים וממשיכה בכך לאורך זמן.

העיסוק בתהליך שבו קבוצת מורים הופכת לקהילה ממקד את תשומת הלב בתהליך של יצירת נורמות הנתפסות כמאפיינות יחסים קהילתיים, כאלה המייצגות את הבסיס המשותף המוסרי של הקהילה, הרכיב שדרכו המשתתפים מרסנים את רצונותיהם לטובת החברות בקבוצה.

התייחסות לקריטריונים של "קהילה מקצועית" מבליטה את האתגר של הוראה בהשוואה לרפואה או לעריכת דין. קיימת שונות רבה בין המורים בכמה נושאים עיקריים: בממדים של גיל ההוראה, תחום ההוראה וסוג התלמידים; בהגדרת מטרות החינוך וההוראה; במבנה תכנית הלימודים הרצויה; בתפיסת תפקיד מערכת ההערכה; בהתייחסות לכל סוגיה מקצועית חינוכית אחרת. הבעייתיות והייחודיות של תחום החינוך מציבות אתגר גדול ליצירת "קהילה מקצועית" של מורים. כך למשל המורים במערכת החינוך הציבורית אינם נגישים לגיוס ולמיון של מורים חדשים ולהיווצרותן של נורמות מקצועיות. בהשוואה למשפטים ולרפואה, תחום החינוך לא הצליח ליצור שפה משותפת המבוססת על מערכת ערכים ונורמות מוסכמות, וכל סוגיה חינוכית נותרת בסופו של דבר בגדר פולמוס אינסופי. השימוש שנעשה עד כה במושג "קהילת מורים" התייחס בעיקר לרמה המחוזית-הארצית, ויועד בעיקרו כמסגרת להכשרה או להשתלמות מורים מתמשכת.

שימוש באלמנטים קהילתיים במערכת הבית ספרית מקדם תהליכים של למידה בעבור התלמידים. תלמידים מיטיבים ללמוד בקהילת לומדים. קהילת לומדים מבוססת על כמה עקרונות: למידה פעילה, חשיבה ותרגול רפלקטיביים, שיתוף פעולה, תשוקה. גם לתלמידים וגם למורים דרושים פיגומים, חיזוקים ותגמולים מצד בית הספר והקהילה כדי שיעזו להגיע לאותן רמות של סיכון והמצאה אשר מאפיינות דרכי למידה חדשות, למידה לשם הבנה ומחויבות.

קיים קושי במעבר להוראה במסגרת של קהילות לומדים. זוהי הוראה באי-סדר, ולמורה יש שליטה מעטה בלבד על כיווני ההתפתחות של השיעור, שהרי זוהי למידה המאופיינת באי-שליטה בהתרחשות. לשם כך יש להכשיר מורים שיהיו מחויבים ל"בלגן" יצירתי, המבוסס על אי-ודאות ועל אי-יכולת חיזוי מוקדם. התנאי המרכזי לקיומה של הוראה כזו מחייב תמיכה מצד הקהילה הרחבה. הקהילה הרחבה, הכללית בית ספרית, חייבת ליצור מבנים של שיתוף פעולה שימצמו את הסיכון ויפחיתו את המחיר הכרוכים בלמידה כזו. אחד המבנים המרכזיים שנועדו לכך הוא קהילת מורים. מורים צריכים להיות חברים בקהילות שבהן הם יכולים לחקור את דרכי ההוראה שלהם באופן פעיל ומתוך תשוקה, שבהן הם יכולים לפעול בשיתוף פעולה זה עם זה, לחקור, לדון, לגלות וללמוד זה עם זה מה קורה כאשר גורם המקריות פועל בהוראה, ובכך ליצור ידע החורג מעבר למה שכל אחד יכול ללמוד בבידוד האופייני למבנה הכיתתי כיום (שולמן 1997).

בחינתה של מערכת החינוך כמסד לבינוי קהילה מעלה ביתר שאת את חשיבותה של המערכת כמקדמת ערכים קהילתיים ורמת קהילתיות כחלק מן המבנה הארגוני-הפנימי שלה כמערכת. עם זאת, רמת קהילתיות גבוהה בתפקודה של המערכת כארגון אינה מחייבת קשר לקהילה. בית הספר יכול להיות קהילתי מאוד בניהולו, אך מנותק לחלוטין מן הקהילה שבה הוא מתקיים.

לכן, כדי לבחון דרכים כיצד לקשר בין הקהילה לבין בית הספר, יש להתייחס לתפיסה קהילתית המתייחסת ליחסי הגומלין שבין בית הספר לבין הסביבה שבה הוא פועל.

ז. תפיסה חיצונית למערכת: יחסי קהילה-בית הספר

נקודת מבט זו מתמקדת ביחסי הגומלין שבין בית הספר לבין הקהילה שבתוכה הוא פועל. באיזו מידה משפיעה הקהילה החיצונית על בית הספר, ובאיזו מידה משפיע בית הספר על הקהילה שמסביבו.

החינוך הקהילתי הוא תהליך המתרגם צרכים, רצונות, מאויים ובעיות של תושבי השכונה שבה ממוקם בית הספר לתכניות ולפעילויות.

יחסי הגומלין בין הקהילה לבין בית ספר מתבטאים בהדגשת שני כיוונים (פרידמן תש"ן):

1. הקהילה כעומדת לשירות בתי הספר: בית הספר הוא משאב חינוכי מרכזי, ולכן על הקהילה להעמיד לרשותו את מרב הכוחות האנושיים והפיזיים ולסייע בתהליך החינוכי באמצעות עבודה משותפת עם אנשי הקהילה. הוזה אומר: שימוש

בקהילה להעשרת תכנית הלימודים בבית הספר – הפיכת הון אנושי להון חברתי: מתוך רצון ליצור איכות וייחוד, תושבים בעלי יכולות מוכנים לתרום לחינוך ולבית הספר.

2. בית הספר לשירות הקהילה: בית הספר הוא סוכן שינוי בקהילה. תפקידו לקדם את המנהיגות הציבורית ולפתח תודעת אזרחות פעילה המקדמת את כלל החיים הקהילתיים. לשם כך עליו לפעול לגיבוש חברתי של כלל הקהילה, באמצעות הבאת חבריה למעורבות פעילה בעיצוב איכות חיים גבוהה יותר:

- להיענות לדרישות הקהילה לאספקת מקורות אנושים ופיזיים.
- להעמיד את המנהיגות וההנהגה הדרושות לקהילה לקביעת צרכיה.
- לספק את ההנהגה הדרושה להשגת פיתוח מנהיגות מקומית.
- לפתח את רמת המעורבות של התושבים בקהילה.
- לסייע בשיפור פני הסביבה הפיזית ולאפשר שימוש במבני בית הספר לקהילה.
- לדאוג שבית הספר ישמש גם כמרכז מבוגרים.
- לכלול את הוראת מבנה הקהילה, התהליכים והבעיות שבתוכה במסגרת תכנית הלימודים.
- להפוך את בית הספר לגורם המנהיג את המאמצים החינוכיים של הקהילה ומכוונם.

ההנחה היא כי בית הספר צריך להיות מוסד חינוכי רב משימות, אשר בין כתליו מתנהלת פעילות רבה בתחומי החינוך החברה והתרבות. עליו לעסוק בתחומים מעשיים ורעיוניים, לטפל בתושבים בעלי צרכים מגוונים ולשרת את הציבור במשך שעות רבות מדי יום. בית הספר הקהילתי הוגדר כמוסד חינוכי שעובדיו מגלים פתיחות מרבית כלפי בית הספר והקהילה. בתכנית הלימודים שלו נכללים תכנים קהילתיים, הורי תלמידיו משתלבים בתהליך החינוכי ומוקצים בו משאבים לפעילות חינוכית, תרבותית וחברתית המכוונת לאנשי הקהילה בהתאם לצורכיהם. קהל היעד של בתי הספר הקהילתיים הם הורי בית הספר, הורים בכלל, תושבי שכונה, אנשים המתגוררים באזור גאוגרפי מוגדר או אוכלוסיות ייחודיות: קשישים, נכים או כל קבוצה בעלת ייחוד מוגדר (שם).

ה. ממד חיצוני: יחסי קהילה בית הספר

נקודת מבט זו מתמקדת ביחסי הגומלין שבין בית הספר לבין הקהילה שבתוכה הוא פועל: באיזו מידה משפיעה הקהילה החיצונית על בית הספר, ובאיזו מידה משפיע בית הספר על הקהילה שמסביבו. במסגרת תהליכי התערבות בקהילה, כמו פיתוח קהילתי או בינוי קהילה, מתעוררת השאלה באיזו מידה ניתן להשתמש במערכת החינוך ככלי מעצב בעבור הקהילה כולה.

היחסים בין הקהילה לבין בית הספר מתבטאים בשני כיוונים שונים בולטים (שם):

- הקהילה כעומדת לשירות בתי הספר: בית הספר הוא משאב חינוכי מרכזי, ולכן על הקהילה להעמיד לרשותה את מרכז הכוחות האנושיים והפיזיים ולסייע בתהליך החינוכי על ידי עבודה משותפת עם אנשי הקהילה. כלומר, שימוש בקהילה להעשרת תכנית הלימודים בבית הספר – הפיכת הון אנושי להון חברתי: מתוך רצון ליצור איכות וייחוד, תושבים בעלי יכולות מוכנים לתרום לחינוך ולבית הספר.
- בית הספר לשירות הקהילה: בית הספר הוא סוכן שינוי בקהילה. תפקידו לקדם את המנהיגות הציבורית, ולפתח תודעת אזרחות פעילה המקדמת את כלל החיים הקהילתיים. לשם כך על בית הספר להיות פעיל לגיבוש חברתי של כלל הקהילה באמצעות הבאת חבריה למעורבות פעילה בעיצוב איכות חיים גבוהה יותר.

ההנחה היא כי בית הספר צריך להיות מוסד חינוכי רב משימות, העוסק בתחומים מעשיים ורעיוניים, מטפל בסוגים שונים של תושבים, פועל שעות רבות במשך היום ושכין כתליו מתנהלת פעילות רבה בתחומי החינוך החברה והתרבות.

המושג "קהילה לומדת" מקבל גם הוא משמעות אחרת בהתייחס לרכיב החינוכי של יחסי בית הספר-קהילה. מושגים הלקוחים מן העולם החינוכי מושאלים לקהילה כמתווים קווים לפעולתה ולאופייה של הקהילה הרצויה. "קהילה לומדת" היא קבוצת יחידים המעצבים שותפות המבוססת על דאגה לרווחה של היחיד והאחרים, למען טובתה הכוללת של הקהילה.

הקהילה בנויה באופן מכוון כך שכלל תושביה, באופן מתמיד ועקיב, שותפים בעיצובה, בהפעלתה ובקיומה. התושבים מכירים ביחסי הגומלין ההדדיים, הם בעלי תחושת קהילתיות ומטרה משותפים, ויחד עם זאת הם מכבדים את השונות ביניהם.

המטרה הציבורית המשותפת של הקהילה הלומדת היא:

- תמיכה הדדית בצמיחה ובלמוד.
- השתתפות בתהליכי קבלת החלטות קבוצתיים.
- חלוקה באחריות לפעולות הקבוצה.
- שמחה משותפת על הישגיהם של היחידים ושל הקבוצה.

קהילה נמדדת על פי יכולת העמידה (sustainability) של חבריה. יכולת עמידה היא החכמה לנצל את המשאבים העומדים לרשותה בלי לפגוע בהם, כדי שיוכלו לשמש לדורות הבאים. משאבים יכולים להיות חברי קהילה ויכולתם ליצור שכונות דינמיות. לחנך, אם כך, משמעו לסגל ולהתאים את היחידים לסביבה הביו-פסיכולוגית-חברתית, דהיינו למערכת אקו-תרבותית של עשיית ויצירת משמעות (Ecocultural meaning making system). בעידן פוסט-מודרני של שינויים מרחיקי לכת נדרשות גמישות והתאמה של בית הספר הקהילתי. כדי לממש את יעדו עליו לתפקד כמערכת גמישה בעלת יכולת חידוש ועמידה פנימיים עצמיים, והמאופיינת בהסתגלות, בהתארגנות ובוויסות עצמי. יכולת החיות של המערכת מבוססת על יחסי חליפין מתמידים עם סביבתה. מכאן עולה כי המשאב החשוב ביותר של בית הספר הוא יחסי גומלין פתוחים, הדדיים ומכבדים שלו עם סביבתו. בתי ספר מצליחים מאופיינים בריבוי קשרים. בית ספר אפקטיבי קושר בין אנשים לבין יצירת קהילה. דהיינו:

- קושר את תכנית הלימודים להשגת אחידות.
- קושר בין הכיתות והמשאבים כדי להעשיר את האווירה הלימודית.
- קושר בין למידה לחיים כדי לבנות דמות של אזרח פעיל.

בית הספר הוא אחד המוסדות המרכזיים היוצרים הזדמנויות בעבור יחידים להתאחד ולבטא מגוון יכולות. זו ההזדמנות לעצב מערכת של מחויבות והכלה, דאגה הדדית, ביטחון והמשכיות, המתבססת על יכולתם של אנשים לעצב באופן מתמשך תהליך של למידה.

סרג'יובאני, בספרו *אתגרים בניהול בית ספר (Building Community in Schools)* (סרג'יובאני [1984] 2002), מבקש לחבר בין שתי התפיסות הללו ומדבר על תלות הדדית בין שתי המערכות: מצד אחד, כדי לאפשר לבתי ספר טובים לקום, יש לחדש את הקהילות, ומצד אחר יצירת קהילה היא התפקיד החשוב ביותר של בית הספר. כל הנושאים המסורתיים של בית הספר, וכן יעדיו, צריכים להישען על יצירת קהילה, הן ברמה הפנימית והן בקשר עם החוץ. ברמה הפנימית יש לשאוף

ליצירת תשתית ערכית משותפת, ובקשר עם החוץ מדובר בתמיכה בבעלי מקצוע שונים. על צוות מחנכי בית הספר להקפיד ליצור קשר עם מספר רב של קבוצות בקהילה, כדי לבסס הליך דמוקרטי ולמנוע השתלטות של קבוצות אינטרס על בית הספר.

מצד אחד הקהילה היא משאב חשוב מאוד לבית הספר הן בזכות היותה גורם המספק העשרה כלכלית, הענקת לגיטימציה, משאבים היסטוריים, תרבות, אמנות וגאוגרפיה מקומית, שהם הבסיס לרלוונטיות של תכנית הלימודים לחיי הילדים וההזדמנות ליצור סביבה עשירה לימודית, והן בזכות היותה גורם המאפשר תמיכה וסיוע מקצועי לסגל בית הספר בעזרת אנשים מתוך הקהילה. מצד אחר בית הספר צריך לשמש יותר מאשר מרכז למידה בעבור הקהילה. עליו להיות מקום של הקהילה. לסגל בית הספר צריכה להיות מחויבות לשרת את הקהילה בכך שיכיר את הקהילה שאותה הוא משרת. ההחלטות הפדגוגיות צריכות להיות מותאמות למאוי הקהילות.

כדי לממש את הפוטנציאל שביחסים ההדדיים יש להסיר את המחיצה בין בית הספר לבין הקהילה על ידי פסילת ההרגשה כי בתי הספר הם היחידים היכולים והרשאים לעסוק בהתפתחות הצעירים. אפשר להבחין בכמה דפוסים של קשר ומגע (בן יוסף 2005):

1. מודל איש מקצוע-לקוח: התפיסה היא כי חינוך הוא סוג של שירות המועבר על ידי איש מקצוע, הלוא הוא המורה, לבין הלקוח, הלוא הוא התלמיד. איש המקצוע מעניק את השירות בשם הידע, והלקוח בעיקרו פסיבי.

2. מודל הגנה/סנגור: התאגדות ההורים בעמותה משמשת מנגנון פיקוח ובקרה בעיקר בטווח שבין הזירה הפוליטית והזירה החינוכית. מאבק על תהליכי קבלת החלטות: מי מחליט על מה ומתי.

3. מודל שותפות: בית הספר והקהילה יחד משתפים פעולה להשגת יעדים בית ספריים. זהו אינטרס אישי של ההורים להיות מעורבים. היחידים המתעניינים נתפסים כמועילים וכיכולים לשפר את המתרחש בבית הספר.

ככל שדפוס הקשר פתוח יותר כך תחומי המעורבות יהיו מהותיים יותר לתפקוד בית הספר ויכללו תחומים רבים יותר בהפעלה השוטפת. ניתן לזהות דפוסים מעורבות כאלה (Epstein 1997):

1. מעורבות סבילה: ההורים מקבלים דיווח, ונותרים פסיביים. בית הספר הוא היוזם של הקשר.

2. מתן שירותים וקבלתם: הורים מסייעים בכיבוד, בהסעות, בליווי טיולים וכדומה, ומקבלים מבית הספר חוגים, טיולים משפחתיים וכדומה.

3. מעורבות פעילה: ההורים משתתפים בדיונים על החינוך וגם מובילים את מרכזי הלמידה ומתנדבים בהם, מעבירים הרצאות בתחומם וכדומה.

4. מעורבות בגיבוש מדיניות: ההורים מעורבים בניהול המוסד החינוכי. הם שותפים לדיונים בנושאים כמו: משמעת, שיקולים חינוכיים, תכנון מערך החינוך הבלתי פורמלי והעשרת תכנית הלימודים.

ט. דרכי פעולה, הרהורים והמלצות

פעולת ההתערבות בתחום מבוססת על עקרונות הפעולה שהוזכרו במסגרת בינוי קהילה. יישומן במערכת החינוך נשען על ההנחה כי מערכת החינוך עוסקת בטיפוח הנכסים הקהילתיים ומתייחסת לתחום פעולתה כדרך וכאמצעי ליצור קהילה ולחזק את הקהילה שבה בית הספר פועל. תהליך בינוי קהילה מאפשר להחליף את הצורך לעסוק בפתרון בעיות ובמניעה בפיתוח חזון ובבניית נכסים. ההנחה היא כי לקהילה, באמצעות מערכת החינוך וכהשלמה לה, יכולת מרענת בעיצוב דור המחר ובהשתלבותו כדור בוגר בקהילה.

בתי הספר הם יעד מרכזי לייצור הון חברתי, ולו בשל העובדה כי הדור הצעיר מבלה בבית הספר שבע עד שמונה שעות ביום. רוב הצעירים מבלים את רוב שעות הערות שלהם עם בני גילם, הרבה יותר מאשר עם משפחתם. בעבור צעירים רבים המורה הוא דמות משפיעה ביצירת הזהות העצמית. לכן בתי ספר הם קהילות בעלת חיות מרכזית בחשיבותה. בתי ספר אינם יכולים לשמש יצרנים של הון חברתי ללא מעורבות ההורים.

על תהליכי ההתערבות להביא בחשבון נתונים אלו ולהתייחס לכמה פעולות שאותן צריך לנקוט:

1. פעילות קהילתית בעבור כל התלמידים. מדי שנה מתנים יותר ויותר בתי ספר את קבלת תעודת הבוגר בפעולה בקהילה. במחקרים שונים נמצא כי ככל שמספר שעות ההתערבות רב יותר, כך מתגברות תחושת האחריות, הסובלנות והמודעות לחלש ותחושת השייכות של התלמידים לקהילה. לפיכך כל בית ספר חייב ליצור בכל גיל מסגרת של פעולה בקהילה, ולא רק למשך שנה אחת. היות שהתלמידים אינם חשים בשלב המיידית סיפוק ורצון לבצע זאת, יש ליצור תכנית לימודים שמכשירה, מלווה ומעודדת פעולה זו. עיצוב הפעולה לעידוד מפגשים בין שונים תעודד יצירת הון חברתי מגשר.

2. יצירת בתי ספר קטנים או חלוקה ליחידות שייכות קטנות. בתי ספר גדולים ממחישים את היעדרותה של קהילה תומכת ודואגת. בבתי ספר גדולים מתחזקות התחושות של חוסר אונים ושל חוסר יכולת להיות משמעותי ולהשפיע. כדי ליצור מחויבות ותחושת שייכות צריכים בתי הספר להיות קהילות קטנות שבהן אנשים מכירים זה את זה ומאמינים זה בזה. מעורבות בפתרון בעיות ובפיתוח פרויקטים הם הרכיב המרכזי בהתמודדות עם תחושת חוסר האונים וביצירת קהילה שבה התלמידים מתרגלים התנהגות אזרחית. בשנים האחרונות נעשו מאמצים שונים ליצירת "קהילה בבתי הספר". בתי ספר קטנים מאפשרים יצירת קשר, ומדגישים את ההיכרות הבינאישית. הם נדרשים לשימוש מופחת בסמכות הייררכית. הם מאפשרים למורים להתפנות לקשרים בינם לבין עצמם, ולמנהל – לעסוק פחות במשמעת ויותר ביחסים בינאישיים, בתכנית לימודים ובמעורבות קהילתית. בתי ספר קטנים מיטיבים לתמוך בתלמידים, והדרישות הגבוהות מן התלמידים מלוות בתמיכה אישית.

3. שילוב פעילויות חוץ-קוריקולריות. פעילויות מסוג זה חשובות ליצירת הון חברתי בעבור המתחנכים. בפעילויות אלו הם פוגשים מכרים פנים אל פנים, ברמה שוויונית, בשיתוף וביצירת ערכים משותפים. נוסף על יצירת סולידריות ומחויבות בפעילויות מסוג זה, מתפתחות מיומנויות מרכזיות בחיים האזרחיים: דיבור בציבור, עבודה בצוות וכישורי ארגון. פעולות מעין אלה מממשות את העיקרון ואת היתרון של הון חברתי המעצים את עצמו, וממצאים מוכיחים כי פעילות בגיל צעיר מנבאת מבוגר אקטיבי ופעיל. פעילויות אלה מבססות קשר שוויוני בין המשתתפים ללא מעורבות בהכרח של מבוגר מקצועי.

4. פעילויות חוץ-קוריקולריות והון חברתי. כשהצעירים אינם נמצאים בבתי הספר, הם מבלים בדרך כלל עם חברים. אלו הן קבוצות וקהילות בחירה. הם משמשים מעין מראה לעולם המבוגרים. ככל שהצעירים הופכים ליותר עצמאיים מתעורר הצורך לבדוק לאילו מסגרות הם משתייכים ובאיזו מידה מכשירות אותם המסגרות הללו להשתלבות בעולם המבוגרים: האם ההכשרה של המסגרות הבלתי פורמליות מטפחת אחריות של בניית הון חברתי או שמא מספקת חומר תבערה לאגנוכיות חומרית? מה מידת ההשפעה של החברים הווירטואליים בהשוואה מגע פנים אל פנים? לצערנו אנו יודעים הרבה יותר על כמות המסגרות מאשר על איכותן (Better Together 2000).

י. ארגונים בקהילה

צעירים כיום הם עצמאיים יותר מאי פעם: הם נוהגים בגיל צעיר יותר, עובדים ופעילים, חשופים למדיה הגלובלית, וקיימת ציפייה חברתית סביבתית "להסתדר" ולעזוב את בית ההורים. ככל שהם הופכים לעצמאיים יותר כך הם מבלים יותר עם קבוצת בני גילם. מכאן שארגונים קהילתיים הם זירה מרכזית בשילוב צעירים ומספקים מסגרת ללמידת אחריות ושותפות מהי. להלן כמה אפשרויות:

1. עיצוב וקידום חונכות בין-דורית. תרבות הפנאי מאפשרת ליותר ויותר פנסיונרים לקחת חלק בחונכות במגוון תחומים: מייעוץ כיצד להתחיל עסק קטן ועד מיומנויות של גישור. סוג כזה של קשרים מקדם גם את עקרון ההון המגשר.

2. תמיכה בהרחבת המגמה של "שירות למען הקהילה". יש לשדרג את התכניות הלאומיות של שנה בשירות הקהילה, מכינות קדם צבאיות וכדומה.
3. צעירים בעמדות ניהול, חבר מנהלים ומועצות מחליטות. מבוגרים צריכים להאמין בצעירים, לראות בהם שותפים ולמנות אותם לעמדות מפתח, או ליצור פורומים של צעירים העוסקים בענייני צעירים. יש למנות צעירים כיועצים למקבלי החלטות, כמו ראשי ערים, בנושאים הקשורים אליהם.
4. הכרה ביכולתו של המתבגר ויצירת הזדמנויות לתמיכה בתרומתו. חשוב לתת פרסום ותהודה לסיפורים על צעירים מפורסמים ומשפיעים שהופכים לגיבורי תקשורת, במיוחד לאור ההשפעה של אמצעי התקשורת ומרכזיותם.
5. עידוד ההתנדבות. יש לתת קדימויות בקבלה לעבודה או ללימודים, וכן מלגות והכרה אקדמית וכספית, ל"רקורד של התנדבות ותרומה" הן במסגרות האקדמאיות והן במסגרות הפרטיות.
6. הכרה במתנדבים ובתומכיהם. עידוד צעירים לא יתאפשר ללא תמיכתם של מבוגרים והעמדת משאבים לעניין זה. יש להעלות את היוקרה של מקומות עבודה או ארגונים המקדמים צעירים.
7. חיזוק ארגוני הביניים. יש לעודד את ארגוני הביניים שבין הארגונים הלאומיים והמקומיים לכך שיתווכו בין בתי הספר למקומות ההתנדבות, בהכשרה, בתמיכה, בלימוד ובליווי, לדוגמה: ארגון ארצי לטיפוח יוזמות של צעירים להקמת ארגוני צעירים וכו'.

המציאות מפגישה אותנו עם כמה מודלים בשטח:

1. בית הספר כקהילה – קהילה בית ספרית: ניהול בית הספר מתרגם את המשאבים הסביבתיים ליעדי בית הספר. התהליך ביסודו מבוסס על עקרון יצירת אמנה חינוכית באמצעות "שיתוף הקליינט" / "מועדון לקוחות". האמנה הבית ספרית מעמידה במרכז את שיתוף התלמידים והשתתפותם וכן את שותפות הצוות החינוכי וההורים בעיצוב בית הספר.
2. קהילה בונה חינוך באמצעות נושא פדגוגי-קהילתי: החינוך כזירת פעולה לסדר יום קהילתי: יש ליצור שיתוף פעולה בין אנשי חינוך ומוסדות קהילתיים / מוניציפליים וממלכתיים לטיפול מערכתי בבעיה בוערת או ערכית (סמים, סביבה, אלימות וכדומה). קיימת ציפייה ממערכת החינוך לייצר סדר יום ערכי-חינוכי כביטוי לקהילה המגיבה לנושאים אקטואליים וערכיים. בית הספר נבחן בגמישותו בהטמעת מערכי חינוך והוראה בהתאם לדגלים המונפים מעת לעת.
3. קהילה בונה חינוך: החינוך ככלי לשירות קהילה מחנכת, אידאולוגית: הקהילה מתרגמת אידאולוגיה וקוריקולום קהילתי לצד הקוריקולום הממלכתי ונוסף עליו. בית הספר רואה את עצמו כשליח של הקהילה ומקבל את הלגיטימציה לפעילותו מהקהילה יותר מאשר מהמדינה.
4. חינוך בונה קהילה, מחנכים קהילתיים: מפגש בין רעיון פדגוגי לבין חיפוש איכות וייחוד: סגל חינוכי המחויב לרעיון פדגוגי מחפש קהילה ובונה קהילה. הורים המודאגים מאיכות מערכות החינוך הממלכתית מחפשים מוסד חינוכי ייחודי ומוכנים להיחשף לרעיונות פדגוגיים ייחודיים. שביעות הרצון של ההורים מהמערכת הייחודית יוצרת עניין, פתיחות והזדהות עם רעיונות חברתיים וקהילתיים. מ"שלא לשמה בא לשמה".

יא. דילמות מרכזיות של השותפים בתחום

1. ממלכתיות מול פלורליזם, ייחוד מול בדלנות. דילמה זו מעמידה במרכז את ההשלכות הכלל-חברתיות הנובעות מן הרצון לייחודיות של תכנים ושל מסגרות למידה של קבוצות שונות ויישובים שונים. מצד אחד, יש חשיבות ביצירת מגוון וייחודיות כביטוי וכמנוף מרכזי לפלורליזם ולרב תרבותיות, ומצד אחר יש סכנות בייחודיות, בבדלנות וברצון להסתגרות מפני "הזר והאחר", בעיקר כביטוי של הקבוצות החזקות בחברה.

2. מרחב חינוכי או מרחב גאוגרפי. כיצד תפיסות אידאולוגיות ערכיות השפיעו ומשפיעות על הורים לשלוח את ילדיהם לבתי הספר? השפעת המרחב הגאוגרפי על החינוך: כניסתה של אוכלוסייה עירונית למרחב הכפרי שינתה את פני החינוך במעצמות האזוריות.

3. דילמה זו מעמידה במרכז את שאלת העיקרון המנחה: על מה צריך להתבסס העיקרון המנחה של יצירת המסגרות החינוכיות: על קרבה גאוגרפית של כל השותפים, יהודים/ערבים, קיבוצים/עירוניים, או שעל העיקרון המנחה להיות אידאי-חינוכי: בתי ספר לדו-קיום, בתי ספר אנתרופוסופיים, בתי ספר תנועתיים קיבוציים. הקמת יישובים קהילתיים, מצפים וכדומה, בפריפריה הביאה עמה אוכלוסיות חדשות מהערים, ואלה מגוונות במאפייניהן ושוונות מן היישובים הפריפריאליים כמו כפרים ערביים, קיבוצים ומושבים. חדירתם של יישובים קהילתיים עירוניים לתחומי המרחב הכפרי והפריפריה מעצימה את תחושת התרופפות השייכות והייחודיות ביישובים הכפריים. תהליכים אלה מותירים את השירותים החינוכיים להתמודד עם קשיים חדשים הרובצים לפתחם ויוצרים צורך דחוף לתת מענה בכלים מותאמים למציאות החדשה.

4. מקצועיות מול אידאולוגיה. דילמה זו מעמידה במרכז את שאלת המנדט לפעולה החינוכית בכל רמותיה: תכני הפעולה, מסגרות הפעולה והמדדים להצלחה. מחד, קיימת תפיסת מערכת מובהקת השמה במרכז את המקצועיות, רמת הידע והניסיון של אנשי החינוך, בדומה למקצועות אחרים. תפיסה זו שמה גבול ברור בין המומחים לחינוך לבין כל האחרים, ומאיך עומדת התפיסה הקיימת, כי חינוך, בניגוד למקצועות אחרים כמו רפואה או הנדסה, עוסק בעיצוב ערכי של הדור הבא, ולכן חייב להוות ביטוי של עולמות הרוח והערך של החברה בו הוא פועל ואינו עניין מקצועי "נקי". לפיכך, הקהילה, על מוסדותיה הפוליטיים והאידאולוגיים, חייבת להביא את סדר יומה למערכת החינוכית.

5. יוזמה מול תגובה. מערכת החינוך כביטוי ל"ראוי" או ל"מצוי". דילמה זו מעמידה במרכז את שאלת הפעולה של מערכת החינוך כיוזמת את סדר היום בקהילה, או כמגיבה לסדר היום שעוצב על ידי הקהילה. דילמה זו קשורה קשר הדוק בהגדרת מטרתה של מערכת החינוך: מצד אחד התפיסה הרואה את מערכת החינוך כמכשירה את הדור הבא ליצירת החברה הראויה על ידי יוזמה וקביעת סדר היום הקהילתי, ומצד אחר התפיסה כי מערכת החינוך משקפת וקשובה לצורכי "לקוחותיה", ונענית לסדר היום הקיים בקהילה, מגיבה אליו בתכנון חינוכי ומכינה את המתלמד למציאות כפי שהינה קיימת.

הזיקה שבין מערכת החינוך והקהילה ממחישה את החשיבות של תפיסת מערכת החינוך את עצמה לא כקהילה בפני עצמה אלא כארגון העומד לרשות הקהילה שבה הוא חי.

ביבליוגרפיה

בהם, א', 1997. "קהילה – דגמים משתנים, שינוי והעצמה קהילתית", ה' שמידע (עורך), המינהל הקהילתי – מגמות ותמורות תל-אביב: החברה למתנ"סים וידיעות אחרונות, עמ' 39–36.

בן יוסף, ש', 2005. שותפות הורים-תלמידים-מחנכים מהלכה למעשה, מכון שכטר.

דיואי, ג', [1916] 1980. דימוקראטיה וחינוך, ירושלים: מוסד ביאליק.

דרקייס, א', [1956] 1986. "פדגוגיה וסוציולוגיה", ר' שפירא ור' פלג (עורכות), הסוציולוגיה של החינוך, תל-אביב: עם עובד, עמ' 22–28.

יהב, ש', 1985. בית הספר הקהילתי להלכה ולמעשה: ניתוח אירוע בישראל 1978–1984, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, בית הספר לחינוך.

מחזור ו', 1996. בית ספר לומד-קהילה לומדת. ירושלים: בית הספר למנהיגות חינוכית, מכון מנדל.

פרידמן, י', תש"ן. בית הספר הקהילתי – תיאוריה ומעשה, ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.

שולמן, ל', 1997. קהילות לומדים וקהילות מורים, ירושלים: סדרת המונוגרפיות של מכון מנדל.

סרג'ובאני, ת"ג, [1984] 2002. "מדוע עלינו לחפש תחליפים למנהיגות", א' בן ברוך וש' גורי רוזנבליט (עורכים), אתגרים בניהול בית ספר, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה (כולל מדריך למורה), עמ' 107–111.

Benson, P. L., 1997. *All Kids: What Communities must do to Raise Caring and Responsibility Children and Adolescents*, San Francisco: Jossey-Bass.

Epstein, J. L., et al. 1997. *School, Family and Community Partnerships: Your Handbook for Action*, California: Corwin.

John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 2000. *Better Together: Report of the Saguaro Seminar on Civic Engagement in America*, Cambridge, MA.

Warren, R. L., 1978. *The Community in America* (3rd ed.), Chicago: Rand Mcanally College Publishing Company.

Putnam, R. D., 2000. *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, New York: Touchstone.

www.bettertogether.org

